การสืบสานสกุลช่างทองเมืองเพชร ผ่านการออกแบบเครื่องประดับร่วมสมัย

Reviving Phetchaburi's intricate goldsmith legacy through contemporary jewelry design.

ปฐมาภรณ์ ประพิศพงศ์วานิช[1]

Pathamaphorn Praphitphongwanit[1]

Received : February 22, 2022
Revised : February 25, 2022
Accepted : July 27, 2022

[1] ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร. ประจำภาควิชาออกแบบเครื่องประดับ คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร
อีเมล : pattamaporn_pat@yahoo.com

[1] Asst. Prof. Dr. Lecturer in Department of Jewelry Design Faculty of Decorative Arts, Silpakorn University
E-mail : pattamaporn_pat@yahoo.com

ขอขอบคุณ ผู้ช่วยศาสตราจารย์ ดร.อริศร์ เทียนประเสริฐ อดีตผู้อำนวยการสถาบันวิจัยและพัฒนา (ชื่อเดิม ณ ตอนนั้น) มหาวิทยาลัยศิลปากร รวมทั้งเจ้าหน้าที่ฝ่ายสร้างสรรค์และบริหารงานทั่วไป สถาบันวิจัยและพัฒนา (ชื่อเดิม ณ ตอนนั้น) มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทคัดย่อ

จังหวัดเพชรบุรีถูกกล่าวขานว่าเป็นถิ่นช่างฝีมือมาช้านาน นับตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา มีการสืบสานงานฝีมือแขนงต่าง ๆ ซึ่งผลงานการสร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรมของ “สกุลช่างเมืองเพชร” ถือเป็นมรดกของชาติที่มีเอกลักษณ์ ผลงานได้รับการเผยแพร่จนเป็นที่ยอมรับ มีการพัฒนาสืบทอดมายังรุ่นลูกหลาน กระทั่งได้รับการยกย่องว่าจังหวัดเพชรบุรีเป็นเสมือนกรุงศรีอยุธยาที่ยังมีชีวิต ซึ่งหนึ่งในงานสกุลช่างเพชรบุรี คือ “งานช่างทอง” กำเนิดขึ้นจากการผสมผสานระหว่างความงดงามทางธรรมชาติกับประโยชน์ใช้สอยไว้อย่างกลมกลืน มีความประณีต งดงาม และสมบูรณ์แบบ แสดงถึงเอกลักษณ์แห่งภูมิปัญญาด้านฝีมือ ซึ่งปัจจุบันหาคนทำยากขึ้นเรื่อย ๆ เพราะครูช่างส่วนใหญ่อายุมากแล้ว องค์ความรู้ที่มีก็ได้ถ่ายทอดให้กับบุตรหลานญาติพี่น้อง หรือคนคุ้นเคยของตนเองเท่านั้น แต่ปัจจุบันราคาทองคำสูงขึ้นมากเมื่อเทียบกับอดีต ส่งผลให้ช่างทำทองหลายคนต้องหันไปประกอบอาชีพอื่น ๆ เพื่อเลี้ยงครอบครัวแทน ดังนั้นวัตถุประสงค์ของงานวิจัยนี้คือการร่วมอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมที่มีมาช้านานนี้ให้คงอยู่สืบไปในเชิงเครื่องประดับเพชรบุรีร่วมสมัย โดยเริ่มจากการศึกษา ค้นคว้า รวบรวมข้อมูล และวิเคราะห์เกี่ยวกับรูปแบบ ลวดลาย เทคนิคที่สามารถลดทอนลงได้ รวมทั้งวิเคราะห์รูปแบบการสวมใส่ของกลุ่มคนต่าง ๆ และกำลังการซื้อเครื่องประดับของกลุ่มเป้าหมาย เพื่อสรุปประเภท รูปแบบ วัสดุ และขนาดของเครื่องประดับ พร้อมร่างแบบ 2 มิติ จนกระทั่งผลิตเป็นชิ้นงานเครื่องประดับที่มีราคาย่อมเยา ทำให้คนทั่วไปเข้าถึงง่ายขึ้น แต่ยังคงแสดงความเป็นเอกลักษณ์และคุณค่าความเป็นเครื่องประดับ “สกุลช่างเพชรบุรี” ดังเดิม

คำสำคัญ: เครื่องประดับร่วมสมัย, เพชรบุรี, ช่างทอง, อนุรักษ์, มรดกทางวัฒนธรรม

Abstract

Since the Ayutthaya Kingdom, Phetchaburi province has been known as the home of skilled artisans. The craftsmanship of various artistic fields has been inherited through generations. According to their established aesthetic works, the creation of 'Group of Phetchaburi Craftsmen' is considered the cultural heritage. Therefore, Phetchaburi has been respected and praised as a living Ayutthaya. One branch in the group of Phetchaburi craftsmen is goldsmith. It is generated through natural aesthetics and functional utilization, creating delicate, elegant, and flawless jewelry. This knowhow of cultural wisdom is decreasingly continued because each sophisticated artisan is aged and passing on their knowledge within family members. The increasing price of gold caused many goldsmiths to turn to other professions to earn a better living. Therefore, the aim of this article is to be apart of the cultural preservation and develop this local wisdom into contemporary jewelry. The study process was started by literature reviews, analyzing the possible sophisticated patterns and simplifying them. After that, the customer analysis was determined to conclude alternative designs, materials, and proportions of jewelry. The two-dimensional sketches have been developed and produced as affordable adornments. These new jewelry pieces can reach more markets while they are still composed of the elements of the 'Group of Phetchaburi Craftsmen.

Keywords: Contemporary Jewelry, Phetchaburi, Goldsmith, Preservation, Cultural Heritage

บทนำ

จังหวัดเพชรบุรีถูกกล่าวขานว่าเป็นถิ่นช่างฝีมือมาช้านาน นับตั้งแต่ครั้งสมัยกรุงศรีอยุธยา มีการสืบสานงานฝีมือแขนงต่าง ๆ เช่น การเขียน การปั้น การแกะสลัก ฯลฯ ซึ่งผลงานการสร้างสรรค์ศิลปวัฒนธรรมของ “สกุลช่างเมืองเพชร” ถือเป็นมรดกของชาติที่มีเอกลักษณ์ ผลงานได้รับการเผยแพร่จนเป็นที่ยอมรับ มีการพัฒนาสืบทอดมายังรุ่นลูกหลาน กระทั่งได้รับการยกย่องว่าจังหวัดเพชรบุรีเป็นเสมือนกรุงศรีอยุธยาที่ยังมีชีวิต

หนึ่งในงานสกุลช่างเพชรบุรี คือ “งานช่างทอง” กำเนิดขึ้นจากการผสมผสานระหว่างความงดงามทางธรรมชาติกับประโยชน์ใช้สอยไว้อย่างกลมกลืน มีความประณีต งดงาม และสมบูรณ์แบบ แสดงถึงเอกลักษณ์แห่งภูมิปัญญาด้านฝีมือ อีกทั้งยังคงมีให้เราได้เห็นอยู่ในปัจจุบัน งานช่างทองสามารถแยกออกได้เป็น 2 กลุ่ม คือ ช่างทำโลหะภัณฑ์และช่างทองรูปพรรณ ช่างทองเมืองเพชรจัดเป็นช่างทองในกลุ่มประเภทช่างทองรูปพรรณ ซึ่งนิยมทำเครื่องประดับประเภท สร้อยคอ สร้อยข้อมือ แหวน และต่างหู เป็นต้น (ตาราง 1) (สมศรี นวรัตน์, 2557) ด้วยทองคำบริสุทธิ์ (99.99%) ร่วมกับการตกแต่งอัญมณีต่าง ๆ เช่น เพชร (ซีก) ทับทิม หรืออื่น ๆ บ้าง เพื่อเพิ่มความน่าสนใจมากยิ่งขึ้น โดยรูปแบบมักจะเลียนแบบพืชพันธุ์และสัตว์ต่าง ๆ จากธรรมชาติ

เพชรบุรีเป็นเมืองที่มีความเป็นมาทางประวัติศาสตร์อันยาวนาน มีหลักฐานต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับช่างทองเมืองเพชรเริ่มปรากฏตั้งแต่สมัยกรุงรัตนโกสินทร์ โดยเริ่มต้นจากขรัวอินโข่ง ซึ่งเป็นพระศิลปินช่างเขียนคนสำคัญของชาวเพชรบุรีและมีชื่อเสียงเด่นที่สุดในสมัยรัชกาลที่ 4 ท่านได้สร้างสรรค์ผลงานด้านการเขียนภาพและจิตรกรรมฝาผนังไว้มากมาย ต่อมาหลวงพ่อฤทธิ์ วัดพลับพลาชัย เป็นลูกศิษย์ของขรัวอินโข่ง ได้เป็นผู้สืบทอดงานช่างเขียน ตลอดจนรวบรวมความรู้ทางช่างสาขาต่าง ๆ และถ่ายทอดงานช่างให้แก่คนเพชรบุรีที่บวชเรียนได้ศึกษา ดังนั้นช่างทองรุ่นแรก ๆ ที่ปรากฏหลักฐาน คือ นายหวน ตาลวันนา (พ.ศ. 2404-2495) หลานของพระยาตาลวัน ประเทโศ อดีตเจ้าเมืองเพชรบุรี นายหวนเป็นศิษย์ของหลวงพ่อฤทธิ์ และเคยบวชศึกษาอยู่ ณ วัดพลับพลาชัยกว่า 10 พรรษา หลังจากลาสิกขาบทก็มาประกอบอาชีพเป็นช่างทองประมาณ 30 ปี นายหวนกล่าวว่า “งานช่างของไทย ถ้าเขียนเป็นก็ทำงานช่างอื่น ๆ ได้ทุกอย่าง” สายสกุลของนายหวนในระยะต่อมาไม่ปรากฏว่ามีผู้ใดสืบทอด (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเพชรบุรี, 2552)

ตารางที่ 1

รูปแบบเครื่องประดับสกุลช่างทองเพชรบุรี

 สร้อยคอทองคำถัก 4 เสา มีลักษณะเหลี่ยมขนาดเล็ก	 **สร้อยข้อมือเงินถัก 6 เสา** มีลักษณะเหลี่ยมขนาดปานกลาง	 **สร้อยคอทองคำถัก 8 เสา** มีลักษณะเหลี่ยมขนาดใหญ่	 **สร้อยคอทองคำลูกไม้ปลายมือหรือเล็บมือ** มีลักษณะคล้ายฝ่ามือและฝ่านิ้ว
 กำไลทองคำดอกพิกุล ดอกพิกุลนิยมใช้ตกแต่งหรือประกอบทองรูปพรรณลวดลายอื่น	 **สร้อยข้อมือทองคำตะขาบ** เลียนแบบมาจากตัวตะขาบ	 **สร้อยข้อมือปะวะหล่ำทองคำ** เลียนแบบมาจากโคมจีน	 **สร้อยข้อมือปะวะหล่ำทรงเครื่อง (ทับทิม)** เลียนแบบมาจากโคมจีน
 กำไลก้านบัว เลียนแบบมาจากดอกบัวและก้านบัว	 **ก้านบัว** กำไลข้อเท้าเด็กในสมัยก่อน เป็นลายก้านบัว	 **แหวนพญานาคทองคำ (ฝังเพชรซีก)** ดัดแปลงมาจากสัตว์ประเภทงู	 **แหวนพญานาคทองคำลงยา (ฝังเพชรซีก)** ดัดแปลงมาจากสัตว์ประเภทงู
 แหวนตะไบ (ทองคำฝังเพชรซีก) แหวนทั่วไปที่ฝังพลอย แต่ใช้เทคนิคการสลักลวดลาย	 **แหวนพิรอด (ฝังพลอยนพรัตน์)** ในสมัยโบราณพิรอดเป็นแหวนซึ่งถักด้วยผ้ายันต์หรือด้ายดิบ นำมาดัดแปลงลวดลาย	 **จี้ดอกบัวสัตตบงกช** มีลักษณะคล้ายดอกบัวสัตตบงกช	 **ต่างหูทองคำดอกมะลิ** มีลักษณะคล้ายดอกมะลิกำลังบาน
 ต่างหูลูกสน มีลักษณะคล้ายลูกสนทะเล	 **ต่างหูผีเสื้อพลอย 3 สี** สร้างสรรค์มาจากโครงสร้างผีเสื้อ	 **ต่างหูเต่าร้าง** มีลักษณะคล้ายพวงของผลเต่าร้าง	 **ต่างหูปะหล่ำทรงเครื่อง (ทับทิม)** เลียนแบบมาจากโคมจีน

ช่างทองรุ่นต่อมา เป็นช่างทองซึ่งอาศัยอยู่แถบหัวถนนพาณิชเจริญ ตั้งแต่บริเวณวัดเกาะและศาลเจ้าบ้านปืนจนถึงบริเวณตรอกท่าช่อง ซึ่งเรามักเรียกว่า “บ้านช่างทองเมืองเพชร” ซึ่งมี 2 ตระกูล คือ ช่างทองตระกูล “สุวรรณช่าง” และ ช่างทองตระกูล “ทองสัมฤทธิ์หรือทองสำริด” (ภาพ 1) โดยช่างทั้งสองตระกูลนี้เริ่มทำทองมาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ 5 ซึ่งเป็นเวลาที่หลวงอนุญาตให้ราษฎรทั่วไปถือครองทองคำได้ตามกำลัง โดยไม่เอาเครื่องทองไปยึดติดกับยศถาบรรดาศักดิ์ตามประเพณีเดิมอีก ทำให้อาชีพทำทองรุ่งเรืองและเครื่องทองก็สามารถแพร่สู่สามัญชนได้มากขึ้น ต้นตระกูล “สุวรรณช่าง” คือ นายโชสุวรรณช่าง (พ.ศ. 2416-2490) ได้ฝึกทำทองกับนายต่าย เทศศิริ และได้เปิดร้านทองชื่อว่า “พ่อโช” สถานที่แห่งนี้ เป็นทั้งบ้าน ร้านรับงาน และโรงเรียนสอนทำทอง ผู้เรียนมีทั้งญาติพี่น้องและบุตรหลานของเพื่อนพ้องที่คุ้นเคย ซึ่งบุตรชายและหญิงของนายโชก็มีอาชีพทำทองเช่นกัน ได้แก่ นางทองคำ สุวรรณช่าง (เกษนรา) (พ.ศ. 2449-2515) และนายชุ่ม สุวรรณช่าง (พ.ศ. 2455-2535) นอกจากนั้นยังมีช่างฝึกหัดและเป็นลูกศิษย์ของตระกูลสุวรรณช่างอีกหลายท่าน ได้แก่ นางอร่าม นางเยาวรัตน์ นางชื่น นางผ่วน นายไก่ นายพรม นางอุ่น นางเสงี่ยม นางลออ นายบุญล้ม นางรัมภา การทำทองของตระกูลนี้ ดำเนินเรื่อยมาจนกระทั่งนางทองคำ ลูกสาวนายโชถึงแก่กรรมในปี พ.ศ. 2515 ก็ไม่มีใครสืบทอดอาชีพช่างทองอีก ส่วนต้นตระกูล “ทองสัมฤทธิ์หรือทองสำริด” เดิมเป็นช่างทำทองเหลืองอยู่ข้างวัดป่าแป้น อำเภอบ้านลาด จังหวัดเพชรบุรี โดยช่างทำทองของตระกูลทองสัมฤทธิ์สืบเชื้อสายมาจากตระกูลเกษตรกร ซึ่งเดิมต้นตระกูลเกษตรกร คือ นายเกษ เป็นทหารช่างในพระบรมมหาราชวัง กรุงเทพ มีหน้าที่เป็นช่างทำกระดุม ชั้นยศ ยอดหมวก และเครื่องประดับของทหาร ต่อมาลูกสาว คือ นางแก้วได้แต่งงานกับนายจ้อย ถมปัด ซึ่งเป็นช่างทำทองเหลืองเช่นกัน หลังจากนั้นลูกสาวของนางแก้วและนายจ้อยคือ นางเสงี่ยม ถมปัด (พ.ศ. 2430-2520) ซึ่งเป็นช่างทองได้แต่งงานกับนายใหม่ ทองสัมฤทธิ์ ซึ่งเป็นช่างเขียนและช่างทอง โดยได้ย้ายบ้านจากวัดป่าแป้นมาอยู่ที่ถนนพาณิชย์เจริญ จึงเริ่มเปิดร้าน “ทองสัมฤทธิ์” รับทำทอง

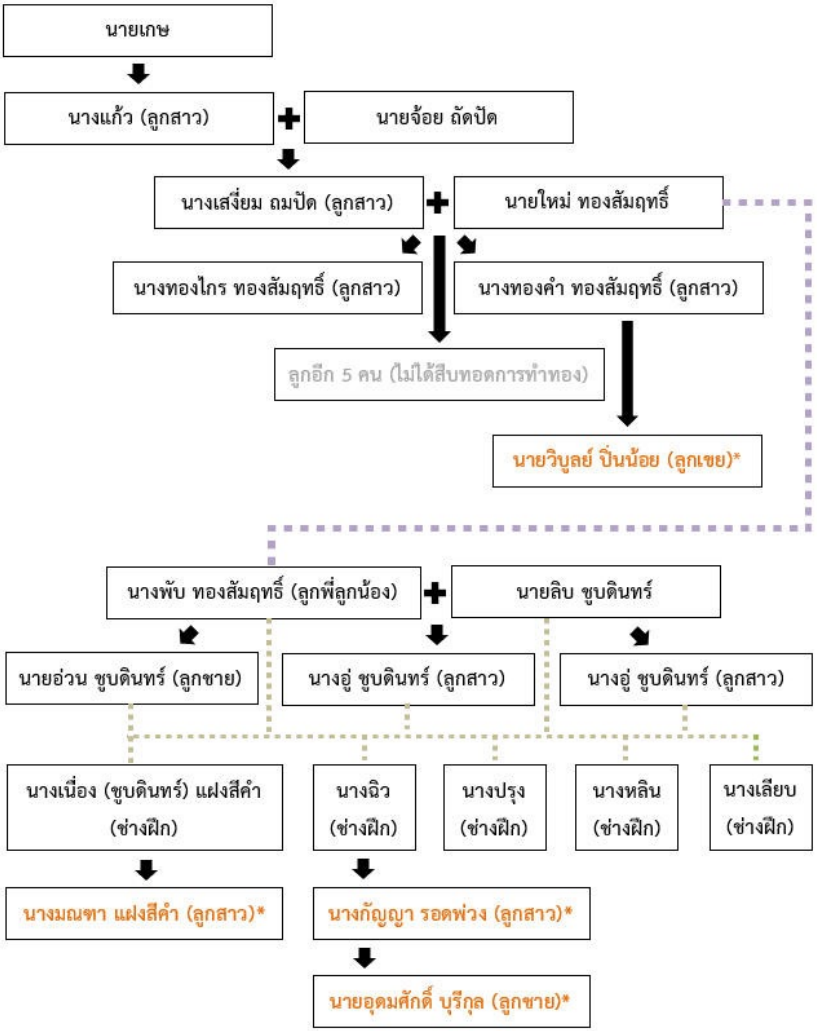
และขายทองรูปพรรณ อีกทั้งยังได้ฝึกบุตรหลาน ญาติพี่น้องเช่นเดียวกับตระกูลสุวรรณช่าง โดยลูก ๆ ของแม่เสงี่ยมทั้ง 7 คน มีเพียง 2 คน ที่สืบทอดการทำทอง คือ นางทองไกรและนางทองคำ โดยนางทองคำได้พยายามถ่ายทอดความรู้ทางด้านช่างทองให้แก่ นายวิบูลย์ ปิ่นน้อย ซึ่งเป็นเขยของตระกูลทองสัมฤทธิ์ สำหรับช่างทองตระกูลทองสัมฤทธิ์อีกสายหนึ่งเป็นลูกพี่ลูกน้องของนายใหม่ คือ นางพับ ทองสัมฤทธิ์ ได้แต่งงานกับนายลิบ ชูบดินทร์ ซึ่งเป็นช่างเหล็ก ต่อมาทั้งสองก็หันมาทำทองรูปพรรณอย่างเดียว โดยตั้งบ้านเยื้องกับบ้านนายโช สุวรรณช่าง ซึ่งลูกของนางพับและนายลิบ คือ นายอ่วน นางอู่ และนายเอี่ยน ต่างทำทองเป็นทุกคน บ้านของตระกูลชูบดินทร์ก็เปิดรับทำทองรูปพรรณและขายทองรูปพรรณเหมือนบ้านทองสัมฤทธิ์ แต่บ้านของตระกูลชูบดินทร์มีช่างฝึกและช่างทำทองหลายคน ได้แก่ นางเนื่อง (ชูบดินทร์) แฝงสีคำ นางฉิว นางปรุง นางหลิน และนางเลียบ ซึ่งปัจจุบันทุกท่านที่กล่าวมาได้ถึงแก่กรรมแล้ว แต่ได้ถ่ายทอดวิชาช่างแก่รุ่นปัจจุบัน คือ นางสาวมณฑา แฝงสีคำ (ลูกสาวของนางเนื่อง) นางกัญญา รอดพ่วง (ลูกสาวของนางฉิว) นายวิบูลย์ ปิ่นน้อย (หลานเขยของตระกูลทองสัมฤทธิ์) และนายอุดมศักดิ์ บุรีกุล (หลานของนางฉิว) ตามลำดับ (วัฒนะ จูฑะวิภาต, 2535)

การถ่ายทอดความรู้ทางด้านช่างทองจังหวัดเพชรบุรี มักสอนให้คนในครอบครัว (มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม, 2552) โดยจะสอนบุตรของตนเองมากที่สุด รองลงมา ได้แก่ หลานและเพื่อนบ้าน ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเครือญาติ ลูกพี่ลูกน้องกัน หรือช่างฝึกหัดทำทอง เนื่องจากทองคำเป็นวัสดุที่มีราคาสูง ครูช่างจึงต้องสอนผู้ที่ไว้ใจได้เท่านั้น และผู้ฝึกเองจะต้องเป็นผู้ที่มีใจรักในศิลปะ มีความอดทนในการทำงาน เพราะงานทำเครื่องทองเป็นงานที่ใช้เวลาในการทำงาน ใช้ความละเอียด ประณีตอย่างสูง ในขณะที่ค่าตอบแทนในการทำต่ำมาก นายชุ่ม สุวรรณช่าง ช่างทองคนสุดท้ายของตระกูลสุวรรณช่าง กล่าวไว้ว่า “เครื่องทองรูปพรรณแบบโบราณนั้นนับวันจะสูญหายไป เพราะไม่มีช่างและคนรุ่นใหม่ให้ความสนใจในการฝึกหัด เนื่องจากรายได้จากการทำทองไม่คุ้มกับเวลาและแรงงาน เครื่องทองรูปพรรณของไทยต้องใช้เวลาและฝีมือในการทำงาน จึงไม่มีช่างรับทำ ส่วนเครื่องทองรูปพรรณที่มีขายกันแพร่หลายตามร้านทองนั้นเป็นงานฝีมือของช่างจีน ซึ่งมีวิธีทำและลวดลายแตกต่างไปจากเดิม”

ปัจจุบันช่างทำทองในเพชรบุรีระยะหลังมานี้ จึงเป็นช่างทองที่เป็นบุตรหลานทายาทของช่างทองโบราณที่ได้รับการถ่ายทอดความรู้ให้สานต่องานฝีมือสกุลช่างราชสำนักที่เป็นเอกลักษณ์ของชาติไว้ และครูช่างส่วนใหญ่เสียชีวิตไปเกือบหมดแล้ว บางคนอายุมากและสุขภาพไม่ดีจึงเลิกทำทอง รวมทั้งนางเนื่อง แฝงสีคำ ช่างทองเชื้อสายตระกูล “ชูบดินทร์” ซึ่งได้ถึงแก่กรรมลงเมื่อวันที่ 15 เมษายน พ.ศ. 2558 เวลา 11:04 น. ด้วยโรคชราในวัย 100 ปี 7 เดือน 7 วัน (ไทยรัฐออนไลน์, 2558)

ภาพ 1

แผนภูมิแสดงการสืบทอดของช่างทองตระกูลทองสัมฤทธิ์หรือทองสำริด

*อักษรสีส้ม หมายถึง ยังคงสืบทอดช่างทำทองจนปัจจุบัน

ทั้งนี้ นางเนื่อง เคยเข้าถวายงานในสมเด็จพระศรีนครินทราบรมราชชนนี ทำสร้อยคอเพื่อพระราชทานเป็นของที่ระลึกในวันอภิเษกสมรส จึงได้รับการยกย่องจากศูนย์วัฒนธรรมแห่งชาติประกาศเกียรติคุณให้เป็นผู้มีผลงานดีเด่นทางวัฒนธรรม สาขาช่างฝีมือช่างทอง ปี พ.ศ. 2531 นางเนื่องได้ชื่อว่าเป็น “ช่างทองสี่แผ่นดิน” (รัชกาลที่ 6-รัชกาลที่ 9) และได้รับการคัดเลือกจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ (กวช.) ให้เป็น “ศิลปินแห่งชาติ” ในปี พ.ศ. 2555 สาขาทัศนศิลป์ (ประณีตศิลป์) ช่างทองโบราณ เข้ารับพระราชทานโล่และเข็มเชิดชูเกียรติจากสมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามบรมราชกุมารี (เดลินิวส์, 2558) เป็นเกียรติประวัติแก่ชีวิต ลักษณะเด่นของทองรูปพรรณของช่างทองเชื้อสายตระกูล “ชูบดินทร์” เป็นการผสมผสานระหว่างงานช่างกับศิลปะอย่างสมดุล เป็นผลงานที่เกิดจากความรู้ผสานกับอารมณ์ ความรู้สึก และใจรัก งานทุกชิ้นจึงมีความเป็นตัวของตัวเอง ให้อารมณ์ความรู้สึกที่ลึกซึ้งสร้างสรรค์ ไม่เลียนแบบผู้ใด และมีความประณีตงดงาม

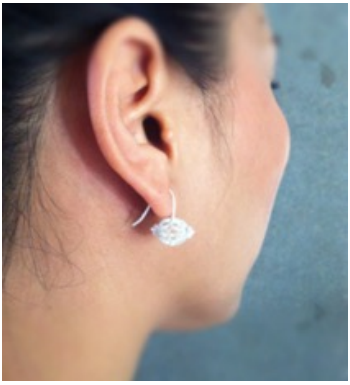
ผู้วิจัยเองเคยได้มีโอกาสไปเยี่ยมและร่วมถ่ายภาพกับนางเนื่อง แฝงสีคำ (ขณะนั้นอายุ 98 ปี) ณ จังหวัดเพชรบุรี พร้อมกับผู้ร่วมวิจัยท่านอื่น ๆ ในภาควิชาออกแบบเครื่องประดับ คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร (ภาพ 2) อีกทั้งมีโอกาสได้เห็นเครื่องประดับสกุลช่างทองเพชรบุรีจากฝีมือช่างทองโบราณ พร้อมชมการสาธิตการถักสร้อยโบราณแบบหกเสา โดยผู้สืบทอดรุ่นถัดมา คือ นางสาวมณฑา แฝงสีคำ (ลูกสาวนางเนื่อง แฝงสีคำ) จึงเกิดเป็นแรงบันดาลใจในการสร้างสรรค์ผลงานเครื่องประดับสกุลช่างเพชรบุรี หลังจากนั้นผู้วิจัยจึงได้ศึกษา ค้นคว้า วิเคราะห์รูปแบบ และลวดลาย จึงได้หยิบยกเนื้อหาและการแสดงออกของเครื่องประดับสกุลช่างทองเพชรบุรีนำมาประยุกต์และออกแบบเพื่อต่อยอดสู่ “เครื่องประดับสกุลช่างเพชรบุรีร่วมสมัย” และได้คัดเลือกผลงานสร้างสรรค์ จำนวน 3 ชิ้น ที่มีชื่อผลงานว่า “เครื่องประดับชิ้นแรก (The First One)” (ภาพ 3) “ติดตามตัว (On the Go)” (ภาพ 4) และ “คัฟลิงค์ครับ (Cufflinks Crab)” (ภาพ 5) นำมาจัดแสดงในนิทรรศการผลงานคณาจารย์ คณะมัณฑนศิลป์ มหาวิทยาลัยศิลปากร เพื่อเผยแพร่ต่อสาธารณชน ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2555 ถึง 2557 อย่างต่อเนื่องมาโดยตลอด โดยผลงานการออกแบบทั้งสามชิ้นนั้นผู้วิจัยได้รับแรงบันดาลใจมาจากลวดลายของพืชพันธุ์ธรรมชาติ คือ ลูกสนทะเลและดอกพิกุล ซึ่งผู้วิจัยได้ทำการลดทอนลวดลายหรือเทคนิคบางส่วนลง และนำมาประดับตกแต่งร่างกายเป็นต่างหู (ภาพ 3) รวมทั้งมีการนำมาประยุกต์ใช้ประดับตกแต่งสมาร์ตโฟน (Smart Phone) (ภาพ 4) และประดับเครื่องแต่งกายเป็นคัฟลิงค์ (ภาพ 5) ในบริเวณที่แตกต่างจากเครื่องประดับสกุลช่างเพชรบุรีแบบดั้งเดิม แต่ก็ยังคงทำให้ผู้ที่เห็นผลงานนึกถึงเอกลักษณ์ความประณีต งดงาม และเสน่ห์ความเป็นไทยของเครื่องประดับสกุลช่างทองเพชรบุรีอยู่ไม่มากก็น้อย

ภาพที่ 2

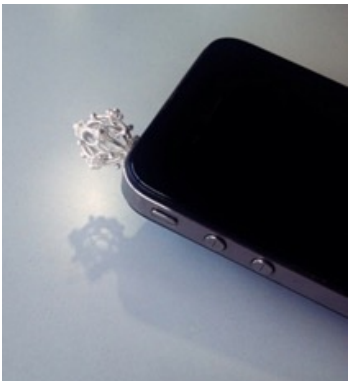
คณะผู้วิจัยร่วมถ่ายภาพกับนางเนื่อง แฝงสีคำ

จนกระทั่งทางสถาบันวิจัยและพัฒนา (ชื่อเดิม ณ ตอนนั้น) มหาวิทยาลัยศิลปากร ได้มอบโอกาสการสร้างสรรค์และผลิตเครื่องประดับสกุลช่างเพชรบุรีร่วมสมัย เพื่อนำไปจัดแสดงในงาน Thailand Research Expo 2015 ภายใต้หัวข้อ “เศรษฐกิจสร้างสรรค์โดยศิลปากรสู่ประชาคมอาเซียน: กรณีศึกษา เพชรบุรี เมืองสร้างสรรค์” จึงทำให้เกิดการรวมกลุ่มของคณะผู้วิจัยที่มีใจรัก ชื่นชอบ และหลงใหลในงานเครื่องประดับสกุลช่างทองเพชรบุรีขึ้น โดยได้รวบรวมองค์ความรู้ศาสตร์ด้าน ต่าง ๆ เช่น ประวัติศาสตร์ การออกแบบ วิธีการ เทคนิคเชิงช่าง และวัสดุศาสตร์ เข้าไว้ด้วยกัน ซึ่งงานวิจัยนี้ถือเป็นการบูรณาการอย่างหนึ่ง ด้วยเหตุที่กล่าวมาข้างต้น ทางคณะผู้วิจัยจึงออกแบบและสร้างสรรค์ “เครื่องประดับสกุลช่างทองเพชรบุรีร่วมสมัย” เพื่อต้องการและมุ่งหวังที่จะเป็นส่วนหนึ่งในการช่วยรักษา อนุรักษ์ และสืบสานเครื่องประดับสกุลช่างทองเพชรบุรีให้คงอยู่สืบไป อีกทั้งเพื่อมิให้คนไทยหลงลืมศิลปหัตถกรรมไทยที่เป็นสมบัติอันล้ำค่าของชาติไป ไม่ว่าจะด้วยวิธีการใดวิธีการหนึ่งก็ตาม

ภาพที่ 3
ผลงานสร้างสรรค์
“เครื่องประดับชิ้นแรก”
(The First One)

ภาพที่ 4
ผลงานสร้างสรรค์
“ติดตามตัว”
(On the Go)

ภาพที่ 5
ผลงานสร้างสรรค์
“คัฟลิงค์ครับ”
(Cufflinks Crab)

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อเป็นส่วนหนึ่งในการร่วมอนุรักษ์มรดกทางวัฒนธรรมที่มีมาช้านานนี้ให้คงอยู่สืบไปในเชิงเครื่องประดับเพชรบุรีร่วมสมัย

2. เพื่อสร้างสรรค์เครื่องประดับร่วมสมัยที่ช่วยลดต้นทุนการผลิตและผู้คนทั่วไปสามารถหาซื้อมาสวมใส่หรือจะเก็บเป็นของสะสมก็ย่อมได้

อุปกรณ์และวิธีดำเนินการวิจัย

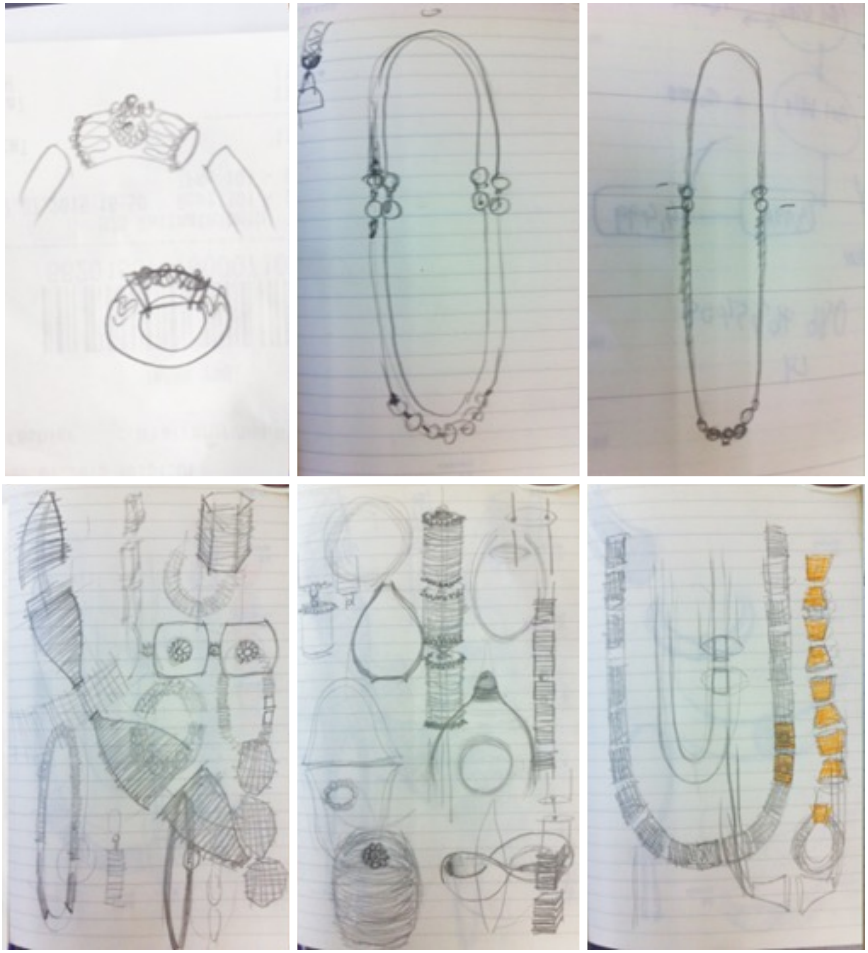
เครื่องมือและอุปกรณ์ในการทำเครื่องประดับ ทองคำบริสุทธิ์ (99.99%) ทองคำผสม (96.5%) เงินบริสุทธิ์ (99.99%) เงินผสมหรือเงินสเตอร์ลิง (92.5%) น้ำประสานทอง น้ำประสานเงิน ผงบอแร็กซ์ และกรดซัลฟูริก ความเข้มข้น 10%

เริ่มจากการศึกษา ค้นคว้า และรวบรวมข้อมูลเกี่ยวกับรูปแบบ ลวดลาย และเทคนิคที่ใช้ในการทำเครื่องประดับสกุลช่างทองเพชรบุรี (ตาราง 1) จากนั้นนำเนื้อหาที่ได้มาวิเคราะห์รูปแบบ ลวดลาย และเทคนิคที่สามารถลดทอนลงได้ แต่ยังคงแสดงความเป็นเอกลักษณ์ของเครื่องประดับสกุลช่างทองเพชรบุรี รวมถึงวิเคราะห์รูปแบบการสวมใส่ของกลุ่มคนต่าง ๆ และกำลังการซื้อเครื่องประดับของกลุ่มเป้าหมาย เพื่อสรุปประเภท รูปแบบ และขนาดของเครื่องประดับ พร้อมร่างแบบเบื้องต้น 2 มิติ (ภาพ 6)

ลำดับถัดมา คือ การคัดสรรวัสดุเพื่อสร้างสรรค์เครื่องประดับให้มีความเหมาะสมกับรูปแบบ ลวดลาย และเทคนิค โดยใช้โลหะผสม (ทองผสมและเงินผสม) ในส่วนที่เป็นโครงสร้างหลัก เพื่อเพิ่มความแข็งแรงให้กับชิ้นงานเครื่องประดับ จากนั้นเลือกใช้วัสดุสองชนิดที่มีสีแตกต่างกันเป็นการเพิ่มสีสันและดึงดูดความสนใจ เพื่อขึ้นรูปชิ้นงานเครื่องประดับ 1 ชุด คือ สร้อยคอ (ภาพ 7(ก)) สร้อยข้อมือ (ภาพ 7(ข)) แหวน (ภาพ 7(ค)) และต่างหู (ภาพ 7(ง)) โดยใช้วิธีหลอม เท ดึง รีด เคาะ ดัด และเชื่อมประกอบชิ้นส่วนต่าง ๆ พร้อมทั้งล้างทำความสะอาดชิ้นงานเครื่องประดับด้วยกรดซัลฟูริกและน้ำสะอาดเป็นขั้นตอนสุดท้าย

ภาพที่ 6

แบบร่างแนวความคิดเครื่องประดับเบื้องต้น

หมายเหตุ. จาก สุภาวี ศิรินคราภรณ์ (ผู้ร่วมวิจัย) และศิดาลัย ฆโนทัย (ผู้ร่วมวิจัย) โดย ปฐมาภรณ์ ประพิศพงศ์วานิช, 2558.

ภาพที่ 7
ชิ้นงานเครื่องประดับ 1 ชุด

(ก) สร้อยคอ

(ข) สร้อยข้อมือ

(ค) แหวน

(ง) ต่างหู

หมายเหตุ. จาก ปฐมาภรณ์ ประพิศพงศ์วานิช ชาติชาย คันธิก (ผู้ร่วมวิจัย) และศิดาลัย ฆโนทัย (ผู้ร่วมวิจัย) โดย ปฐมาภรณ์ ประพิศพงศ์วานิช, 2558.

การวิเคราะห์ข้อมูล

องค์ความรู้ที่ได้จากการปฏิบัติงานสร้างสรรค์ประกอบขึ้นจากการศึกษาและวิเคราะห์ข้อมูลที่เป็นประโยชน์ เพื่อใช้ในการถ่ายทอดความคิดสู่การเชื่อมโยงแนวทางความคิดในการออกแบบและการผลิตต้นแบบเครื่องประดับ ซึ่งสามารถสรุปรูปแบบเครื่องประดับสกุลช่างทองเพชรบุรี (ตาราง 1) ได้ ดังต่อไปนี้

รูปแบบตามประโยชน์การใช้สอย ได้แก่ ขัดมันเป็นชื่อสร้อยคอ มีลักษณะเป็นห่วงกลมเกี่ยวกันเป็นลูกโซ่ต่อเนื่องกัน ช่างจะใช้ตะไบลบเหลี่ยมห่วงของสร้อยตลอดเส้น โดยสร้อยมีลักษณะเป็นเส้นยาว มักถักเป็นลวดลายการถักห่วงกลมขนาดเล็ก ๆ จำนวนมากอย่างต่อเนื่อง บางครั้งทำเป็นสร้อยคอ สร้อยข้อมือ และสายสะพายแล่ง เป็นต้น สร้อยมีรูปแบบ 3 แบบหลัก ๆ ได้แก่ สร้อยสี่เสามีเหลี่ยมขนาดเล็ก สร้อยคอหกเสามีเหลี่ยมขนาดปานกลาง (ภาพ 7(ก) และ (ค)) และสร้อยคอแปดเสามีเหลี่ยมขนาดใหญ่ สร้อยอีกประเภท คือ สมอเกลียว เป็นสร้อยที่ทำจากลวดลายทองคำขดเป็นห่วงแล้วเชื่อมต่อกันเป็นลูกโซ่ปะวะหล่ำหรือปะวะหล่ำทรงเครื่อง เลียนแบบมาจากโคมไฟจีน ซึ่งต่างจากเต่าร้าง เป็นต่างหูมีลักษณะคล้ายผลของต้นเต่าร้าง มีความเป็นพวง ประกอบขึ้นจากเส้นหลาย ๆ เส้นจับกันเป็นกลุ่ม นอกจากนี้ยังมีรูปแบบของจี้ที่สร้างจากลายประจำยาม บางครั้งทำเป็นจี้สองชนิดคือ จี้ตัวผู้และตัวเมีย

รูปแบบกลุ่มถัดมา นิยมสร้างขึ้นจากการเลียนแบบรูปทรงธรรมชาติ อาทิ ลูกสน ผลิตให้มีลักษณะคล้ายลูกสนทะเลประกอบด้วยโครงลวดทองขนาดเล็กต่อประกอบกัน (ภาพ 7(ก)-(ข) และ (ง)) ลูกไม้ ปลายมือหรือเล็บมือเป็นทองรูปพรรณประเภทสร้อยข้อมือประกอบด้วยทรงกระบอกขนาดเล็ก คั่นด้วยทองทำเป็นรูปดอกพิกุล หรือเป็นรูปห้าแฉกคล้ายฝ่ามือและฝ่านิ้ว ส่วนประเภทดอกไม้ เช่น ดอกพิกุลเป็นลวดลายทอง นิยมใช้ตกแต่งหรือประกอบทองรูปพรรณลวดลายอื่น ๆ ดอกมะลิเป็นทองรูปพรรณมีลักษณะคล้ายดอกมะลิกำลังบาน โดยกลีบดอกมะลิแต่ละดอกจะประดับเพชรซีก มีลักษณะยาวรี ขึ้นรูปด้วยวิธีการตีขอบ ทั้งนี้ กลุ่มที่ได้แรงบันดาลใจจากบัวเป็นที่นิยมมากเช่นกัน ได้แก่ ก้านบัวเป็นชื่อเรียกกำไลข้อเท้าสำหรับเด็กในสมัยก่อน มีลักษณะเป็นห่วงขนาดใหญ่และกลมเกลี้ยง บัวสัตตบงกชเป็นลายทองรูปพรรณเลียนแบบบัวดังกล่าว มีชื่อเรียกในหมู่ช่างทองเมืองเพชรบุรีว่า กระดุม รวมถึง บัวจงกลและมณฑปเป็นลวดลายของช่างเขียนลายไทย ซึ่งช่างทองได้นำมาออกแบบเป็นปิ่นปักผม

นอกจากนี้ ยังมีรูปแบบที่ได้รับแรงบันดาลใจจากสัตว์ประเภทอื่น ๆ เช่น เสมาหรือปลาเป็นลวดลายที่ช่างทองสมัยโบราณ นิยมทำเป็นแผ่นทองและดุนให้เป็นลวดลายเสมาหรือปลา รูปแบบจากผีเสื้อเป็นทองรูปพรรณที่มีรูปแบบการสร้างสรรค์จากโครงสร้างของผีเสื้อ ตะขาบเป็นลวดลายทองรูปพรรณที่เลียนแบบตัวตะขาบ นิยมทำเป็นสร้อยข้อมือ และงูหรือพญานาคมักนำมาทำเป็นลวดลายซึ่งช่างนิยมทำเป็นแหวนงูประเภทต่าง ๆ รวมถึง มังกรที่สร้างจากการแกะสลักผสมผสานการเคาะและดุนลวดลายลงบนแผ่นทองคำ มักขึ้นรูปเป็นรูปกำไล สุดท้ายคือรูปแบบที่ได้มาจากการถักด้วยผ้ายันต์หรือด้ายดิบ นิยมใช้เป็นเครื่องราง เรียกว่า แหวนพิรอดหรือตะไบ เป็นแหวนฝังพลอยหรือเพชรซีกทั่ว ๆ ไป แต่ช่างทองเมืองเพชรบุรีนิยมใช้วิชาการสลักลวดลาย

จากการรวบรวมข้อมูลและเชื่อมโยงความคิดจากกลุ่มรูปแบบที่กล่าวมาข้างต้น (ตาราง 1) คณะผู้วิจัยจึงได้พิจารณาเพื่อวิเคราะห์และคัดเลือกลวดลายที่สามารถนำมาปรับใช้กับงานเครื่องประดับร่วมสมัย เช่น ลูกสน ดอกพิกุล และเทคนิคการถักสร้อยหกเสา เป็นต้น ถึงแม้ว่าจะนำมาเพียงบางส่วน แต่รูปแบบของเครื่องประดับยังสามารถสะท้อนความประณีต งดงาม และความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตนของงานประณีตศิลป์สกุลช่างเพชรบุรี นั่นคือ โครงร่างของลูกสนที่ประดับตกแต่งด้วยดอกพิกุลเล็กน้อย เพื่อให้ได้รูปแบบเครื่องประดับเพชรบุรีร่วมสมัยที่มีความเรียบง่ายมากกว่าเดิม โดยใช้ร่วมกับเทคนิคการถักสร้อยหกเสาแบบโบราณ แต่ยังคงรักษาความเป็นชนชาติไว้ได้ ส่วนการกำหนดแนวทางการผลิตเครื่องประดับ คณะผู้วิจัยเลือกใช้โลหะผสมในการขึ้นรูปโครงสร้างหลักของเครื่องประดับเพื่อสร้างความแข็งแรงประโยชน์การใช้สอย หรือการสวมใส่ รวมทั้งเป็นการลดต้นทุนของวัตถุดิบในการผลิตเครื่องประดับลง อีกทั้งโลหะทองคำบริสุทธิ์หรือเงินบริสุทธิ์นั้นมีคุณสมบัติค่อนข้างอ่อนนิ่มมาก แต่อย่างไรก็ตามเครื่องประดับร่วมสมัยชุดนี้ก็ยังคงมีส่วนประกอบอื่น ๆ ที่ใช้ในการประดับตกแต่งเป็นโลหะทองคำบริสุทธิ์และเงินบริสุทธิ์ดังเดิม เพื่อให้ง่ายต่อการทำเครื่องประดับที่มีลวดลายละเอียดและประณีต โดยอ้างอิงตามรูปแบบเครื่องประดับสกุลช่างทองเพชรบุรีที่ใช้ทองคำบริสุทธิ์ในการขึ้นรูปชิ้นงานทั้งชิ้น

สำหรับกลุ่มเป้าหมายในงานวิจัยนี้จึงอยากเน้นกลุ่มคนทั่วไปที่มีฐานะทางการเงินปานกลาง เช่น กลุ่มคนรุ่นใหม่ที่เพิ่งเริ่มทำงานหรือกลุ่มคนวัยทำงาน เป็นต้น ซึ่งมีบุคลิกมั่นใจ คล่องแคล่ว มีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย และกำลังก่อร่างสร้างตัวได้มีโอกาสซื้อเครื่องประดับสกุลช่างเพชรบุรีร่วมสมัยมาสวมใส่หรือเก็บสะสม

สรุปและอภิปรายผล

ตามที่ได้กล่าวไปแล้วถึงเครื่องประดับสกุลช่างทองเพชรบุรีนั้น นิยมทำเครื่องประดับประเภท สร้อยคอ สร้อยข้อมือ แหวน และต่างหู เป็นต้น ด้วยทองคำบริสุทธิ์ร่วมกับการตกแต่งอัญมณีต่าง ๆ เช่น เพชร (ซีก) ทับทิม หรืออื่น ๆ บ้าง เพื่อเพิ่มความน่าสนใจมากยิ่งขึ้น โดยรูปแบบมักจะเลียนแบบพืชพันธุ์และสัตว์ต่าง ๆ จากธรรมชาติ ซึ่งเครื่องประดับสกุลช่างเพชรบุรีร่วมสมัยชุดนี้ คณะผู้วิจัยยังคงเอกลักษณ์และเทคนิคการถักสร้อยดังเดิม แต่มีการลดทอนรูปแบบของลวดลายประดับลง เช่น ลูกสน มีการปรับลดลวดลายที่มีความซับซ้อน ทำให้ช่างทองทำงานได้สะดวกและรวดเร็วมากยิ่งขึ้น จึงช่วยลดค่าแรงลง อีกทั้งยังมีการปรับเปลี่ยนวัสดุที่ใช้บางส่วนเป็นทองคำผสม (96.5%) เงินบริสุทธิ์ (99.99%) เงินผสมหรือเงินสเตอร์ลิง (92.5%) เพื่อลดต้นทุนการผลิต เนื่องด้วยเหตุผลดังกล่าวทำให้รูปแบบเครื่องประดับมีความเรียบง่าย แต่ยังคงเอกลักษณ์ของเครื่องประดับสกุลช่างทองเพชรบุรีและมีราคาที่ย่อมเยา จึงสามารถเข้าถึงกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่เพิ่งเริ่มทำงานหรือกลุ่มคนวัยทำงาน ซึ่งมีบุคลิกมั่นใจ คล่องแคล่ว และมีวิถีชีวิตที่เรียบง่าย หรือผู้คนทั่วไปสามารถหาซื้อมาสวมใส่หรือจะเก็บเป็นของสะสมก็ย่อมได้ ดังนั้นคณะผู้วิจัยหวังเป็นอย่างยิ่งว่าเครื่องประดับเพชรบุรีร่วมสมัยชุดนี้จะเป็นแรงบันดาลใจในการจุดประกายให้กับนักออกแบบหรือช่างทองรุ่นใหม่ เพื่อช่วยกันอนุรักษ์และทำให้เกิดความนิยมเครื่องประดับสกุลช่างเพชรบุรีในกลุ่มเป้าหมายดังกล่าวไว้ได้บ้างไม่มากก็น้อยให้ยังคงอยู่สืบต่อไป

เอกสารอ้างอิง

เดลินิวส์. (2558, 16 เมษายน). *ช่างทองสี่แผ่นดินผู้เคยถวายงาน “สมเด็จย่า” ถึงแก่กรรม.* เดลินิวส์. https://d.dailynews.co.th/regional/314789/

ไทยรัฐออนไลน์, (2558, 15 เมษายน). *สิ้น ‘ช่างทองสี่แผ่นดิน’ ศิลปินแห่งชาติ อายุ 100 ปี 7 เดือน 7 วัน.* ไทยรัฐออนไลน์. http://www.thairath.co.th/content/493204

มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม. (2552). *เครื่องทองโบราณ สกุลช่างเพชรบุรี. มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม.*http://ich.culture.go.th/index.php/th/ich/traditional-craftsmanship/241-craft/180-----m-s]

วัฒนะ จูฑะวิภาต. (2535). *ศิลปหัตถกรรมของช่างทองเมืองเพชร: ความเป็นมาและสภาพปัจจุบัน.* บริษัท อมรินทร์พริ้นติ้งกรุ๊ป จำกัด.

สมศรี นวรัตน์. (2557, 27 มกราคม). *ช่างทอง...เมืองเพชรบุรี??.* GotoKnow. https://www.gotoknow.org/posts/560240

สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดเพชรบุรี. (2552). *เพชรบุรีเมืองงาม: งามงานสกุลช่างเมืองเพชร.* (3). สำนักงาน